

ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱՐԿ

ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՄԲԻՈՆԻ
ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՅԻՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒՆ ՎՐԱՆ
(1 Յունուար-31 Դեկտեմբեր 2005)

Հայկազեան Հայագիտական Հանդէսի Ի.Դ. Հատորի
Ընդհանդէտը Պէյրուսի Մէջ, 26 Յուլիս 2005

Երեքշաբթի, 26 Յուլիս 2005ին, Հայկազեան Համալսարանի հանդիսասրահին մէջ տեղի ունեցաւ Հայկազեան Հայագիտական Հանդէսի Ի.Դ. հատորի ընդհանդէտը: Խմբագրական կազմի անդամներուն կողքին ներկայ էին Համալսարանի նախագահ Վեր. Դոկտ. Փոլ Հայտոսեան, ՄԱՀԱԵՄ Կեղրոնական Մարմնի ատենապետ Վեր. Սողոմոն Քիւրապեան, Հայ Կաթողիկէ Պատրիարքական Փոխանորդ Արհի. Վարդան Եպս. Աշգարեան, Հանդէսի աշխատակիցներ, կրթական հաստատութիւններու եւ մամուլի ներկայացուցիչներ, քարեկամներ ու հիւրեր:

Բացման խօսքը կատարեց Հանդէսի պատասխանատու քարտուղար Անդրանիկ Տազետեան, որ շեշտեց նման հրատարակութիւններու խմբագրական աշխատանքին մէջ հաւաքական, խմբակային ջանքին դերն ու կարեւորութիւնը, որ անպայմանօրէն կու տայ իր բարեբեր արդիւնքը, վկայ՝ Հանդէսի հատորները:

Պատասխանատու խմբագիր Գերայ. Հայր Անդրանիկ Ծ. Վրդ. Կոսմեան հրճուանք արտայայտեց Ի.Դ. հատորի ծնունդին առթիւ, մանաւանդ նկատի առնելով Սփիւռքի ներկայ պայմանները, ուր հազուադէպ երեւոյթ է հայագիտական ուսմանց հատորի մը հրատարակումը: Ըստ վարդապետին, հայագիտական հրատարակութիւնները հազուադէպ են, որովհետեւ անոնց համար անհրաժեշտ բարոյական, գիտական եւ նիւթական ուժանիւթերը կը պակսին, ինչպէս նաեւ հայ հասարակութեան կողմէ անոնք չեն ունենար պատշաճ ընդունելութիւն: Ի հեճուկս զանազան դժուարութիւններու, Հայկազեան Հայագիտական Հանդէսը կը շարունակէ լոյս տեսնել, որովհետեւ ան «*իր էջերով, հայագիտութիւնը Սփիւռքի մէջ մոռացումի կամ ալլասերումի դէմ կը պաշտպանէ... եւ կը նպաստէ հայագիտութեան զարգացումին կամ հարստացումին Սփիւռքի պայմաններուն ներածին չափով...*»: Պետք չէ մոռնալ, որ հայագիտութիւնը նաեւ կը ծառայէ «*...մեր ժողովուրդին ազգային անվտանգութեան, համաշխարհայնացումին յատկապէս փոքր ազգերու դէմ ներկայացուցած վտանգին դիմաց*»:

Օրուան բանախօսն էր Գերայ. Դոկտ. Հայր Մեսրոպ Վրդ. Թովալեան: Ողջունել էտք ներկաները, վարդապետը նախ արագ ակնարկ մը նետեց

Հանդէսի անցած ուղիին, գնահատանքով նշեց անոր արժարժած նիւթերուն այլազանութիւնը եւ բազմալեզու բնոյթը, թուեց Հանդէսին տարբեր բաժիններն ու գիտական բարեմասնութիւնները, եւ խօսուն թիւերով ներկայացուց անոր վաստակը հայագիտութեան մարզէն ներս: Անդրադառնալով հայագիտութեան մէջ “քանակի ու որակի տագնապ”ին, վարդապետը առաջարկեց Հայկազեան Հայագիտական Հանդէսին շուրջ կազմել Լիբանանի ու Սուրիոյ հայագետներու համախմբում մը, որպէսզի “մասնագէտներու քանակի, որակի, կարողութեան եւ գիտանիւթերու պահանջքին համաձայն, որդեգրուի ուղեգիծը հայկաբանական աշխատանքին”: Բանախօս վարդապետը մաղթեց, որ տարիները առաջ սկսած գործը շարունակուի, “...եւ 35ամեակի փառապանծ անցեալը երաշխիքն ըլլայ յուսթի ներկային եւ արգաւանդ ապագային”: Նկատի առնելով Հանդէսի հիմնադիրներուն սահմանած նպատակն ու հրատարակուած 24 հատորներուն առաւելութիւնները, Մեսրոպ վարդապետ մաղթեց նաեւ, որ Հանդէսին գոյերթը “...ստուգապէս դառնայ յաղթերթը անթառամ դափնիներուն”:

Վեր. Դոկտ. Փոլ Հատոսթեան իր խօսքին մէջ ողջունեց խմբագրական կազմի ջանքը, եւ յատուկ ուշադրութեան արժանացուց Հանդէսի սոյն հատորի խմբագրական խօսքը, որ կոչ կ’ուղղէ “...ձգտելու հայագիտութեան թէ՛ հայկական եւ թէ՛ գիտական բարձր մակարդակներուն, այսինքն ո՛չ նահանջելու, ո՛չ յուսահատելու եւ ո՛չ ալ միջակութիւններով բաւարարուելու, այլ՝ նետուելու ասպարէզ”: Նախագահը յատուկ շնորհակալութեան խօսք ուղղեց խմբագրական կազմի անդամներէն Դոկտ. Արա Սանճեանին, որ ճամբորդութեան բերումով յառաջիկային կը բացակայի Համալսարանէն:

Պաշտօնական մասի աւարտէն ետք, ներկաները յամեցան սրահէն ներս, հիւրասիրութեան մը առընթեր քոթատելով Հանդէսի նախկին հատորներն ու Համալսարանի Հայագիտական Գրադարանին՝ տարուան ընթացքին ձեռք բերած գիրքերէն նմոյշներ:

ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ՝

ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՅԻՄՆԱՍԵԱԿԻՆ ԱՌԹԻԻ

«Լիբանանահայերը. Իրենց Անցեալն Ու Ներկան»

12-15 Սեպտեմբեր 2005

Հայկազեան Համալսարանի յիսնամեակի տօնակատարութիւններու ծիրէն ներս, Համալսարանի Հայագիտական Ամբիոնի կազմակերպութեամբ, 12էն 15 Սեպտեմբերին Համալսարանի շրջափակէն ներս տեղի ունեցաւ գիտաժողով մը, նուիրուած լիբանանահայութեան անցեալին ու ներկային:

Գիտաժողովին, որ կը վայելէր Լիբանանի Մշակոյթի նախարար Դոկտ. Թարէք Միքրիի հովանաւորութիւնը, կը մասնակցէին 10 երկիրներէ ժամանած 16 հայ եւ օտար մասնագէտներ:

Երկուշաբթի 12 Սեպտեմբերի երեկոյեան, Համալսարանի հանդիսարանին մէջ տեղի ունեցաւ բացման պաշտօնական հանդիսութիւնը, ներկայութեամբ լիբանանահայ երեսփոխաններու, կրօնական, կրթական, քաղաքական, հասարակական մարմիններու եւ մամուլի ներկայացուցիչներու: Ելոյթ ունեցան Հայկազեան Համալսարանի Հայագիտական Ամբիոնի վարիչ Դոկտ. Արա Սանճեան եւ Համալսարանի նախագահ Վեր. Դոկտ. Փոլ Հայտոսեան: Բացման հանդիսութեան գլխաւոր քանախօսն էր Դոկտ. Այտա Պուճիզանեան, Քանաւոյէն, որ դասախօսեց «The Armenians And Lebanon: Changing Perceptions And Functions (XIV-XX Centuries)» (Հայերը եւ Լիբանանը - Փոփոխուող Ըմբռնումներ եւ Դերեր (ԺԴ.-Ի. դդ.) միւթով: Հանդիսութիւնը աւարտեցաւ հիւրասիրութեամբ մը, Համալսարանի Մուկար շէնքի պարտէզին մէջ:

Երեքշաբթի 13 Սեպտեմբերին սկսան միստերը: Առաւօտեան միստին (ատենապետ՝ Այտա Պուճիզանեան) ելոյթ ունեցան Քլոտ Մուրաֆեան (Ֆրանսա)՝ «Les Princesses Arméniennes À La Tête Des Etats Latins d'Orient (XII-XIV Siecles)» (Արեւելքի Լատին Տէրութիւններուն Հայ Իշխանուհիները՝ ԺԲ.-ԺԴ. դդ.) միւթով, Հիւմար Քայգեր (Գերմանիա)՝ «The Armenians And Lebanon During The Genocide Of The First World War» (Հայերն Ու Լիբանանը Ա. Համաշխարհային Պատերազմի Ցեղասպանութեան Ընթացքին) միւթով, Վահէ Թաշճեան (Ֆրանսա)՝ «L'Installation Définitive Des Réfugiés Arméniens Au Liban: Projet Et Réalisation (De La Fin Des Années 1920 Jusqu'aux Années 1930)» (Հայ Գաղթականներու Վերջնական Տեղադրումը Լիբանան, 1920ականներու Աւարտէն 1930ականները. Ճրագրում եւ Իրագործում) միւթով:

Յետմիջօրեի միստին (ատենապետ՝ Արտա Էքմէքճի, Լիբանան) ելոյթ ունեցան Արա Սանճեան (Լիբանան)՝ «Formulating Strategies Of Irredentism Of The Crossroads Of Nationalism, Communism And Diverging Interpretations Of The Soviet Experience: The Armenian-Language Press Of Beirut On The Quest For The "Internal Lands" In Soviet Transcaucasia: 1953-1985» (Անդրկովկասի Ներքին Հողերու Հարցը Լիբանանահայ Մամուլի Էջերուն Մէջ (1953-1985) միւթով, Շողիկ Աշրգեան (Սուրիա)՝ «Հայկական Պահանջատիրութիւնը եւ Լիբանանահայ Գաղութը, 1965-1975» միւթով, Այտա Պուճիզանեան՝ «Le Travail Autonome Auprès Des Arméniens Du Liban: Pratique d'Une Tradition Communautaire Et Un Concept Des Théories Des Diasporas» (Լիբանանահայութեան Սեփական Աշխատանքը Համայնքային Ասանդոյքի եւ Սփիւղքի Հասկացութեան Տեսութիւններուն Միջեւ) միւթով:

Նոյն օրը երեկոյեան տեղի ունեցաւ հրապարակային դասախօսութիւն մը, որուն ընթացքին Դոկտ. Վահէ Թաշճեան, դասախօսեց «Վերակերտել Ազգը Կիւնելու եւ Որբելու Դամբով. Գործն Ու Անոր Հակասութիւնները» միւթով:

Նիստերը շարունակուեցան Չորեքշաբթի 14 Սեպտեմբերին: Առաւօտեան միստին (ատենապետ՝ երեսփոխան Ֆարիտ Էլ Խազէն, Լիբանան) ելոյթ

ունեցան Օհաննես Կեօքճեան (Լիբանան), "The Policy Of Positive Neutrality Of The Armenian Political Parties In Lebanon During The Civil War Of 1975-1990: A Critical Analysis" (Լիբանանահայ Քաղաքական Կուսակցութիւններու "Դրական Չէզոքութեան" Դիրքորոշումը Լիբանանի Քաղաքացիական Պատերազմին, 1975-90. Քննական Վերլուծում) նիւթով, Խաչիկ Տէր Դուկասեան (Արժանքին)՝ "Lebanon In My Mind: The Civil War And The Centrality Of The Lebanese Armenian Community In The Making Of Armenian Diaspora Nationalism" (Լիբանանի Քաղաքացիական Պատերազմն Ու Լիբանանահայ Համայնքի Կեդրոնականութիւնը՝ Սփիւռքահայ Ազգայնութեան Իրագործումին Մէջ) նիւթով, Ռուբէն Աւարեան (ԱՄՆ)՝ "The Taef Accord And The Armenians Of Lebanon (Թաէֆի Ուխտը Եւ Լիբանանահայութիւնը) նիւթով:

Յետմիջօրէի նիստին (ատենապետ՝ Քրտ Մուրաֆեան) ելոյթ ունեցան Արմէն Իւրմէշեան (Լիբանան), "Արաբի Կերպարը Լիբանանահայ Գրականութեան Մէջ" նիւթով, Նորա Սալմանեան (Լիբանան)՝ "La Contribution Des Arméniens Libanais A La Vie Musicale Au Liban De 1920 À Nos Jours" (Հայոց Նպաստը Լիբանանի Երաժշտական Կեանքին, 1920ականներէն Մինչեւ Այսօր) նիւթով, Ռուբինա Արթինեան (Լիբանան), "Armenian Choirs In Lebanon, 1930-1980: A Bridge Between The Past And The Present" (Լիբանանի Հայկական Երգչախումբերը՝ 1930-1980. Կամուրջ Մը Անցեալին Ու Ներկային Միջեւ) նիւթով:

Երեկոյեան հրապարակային դասախօսութեան, Դոկտ. Խաչիկ Տէր Դուկասեան, դասախօսեց "Լիբանանահայութեան Տեղն Ու Դերը Սփիւռքի Զարգացման Հոլովոյթին Մէջ" նիւթով:

Համագումարի վերջին օրուան՝ Հինգշաբթի 14 Սեպտեմբերի առաւօտեան նիստին (ատենապետ՝ Խաչիկ Տէր Դուկասեան) ելոյթ ունեցան Վերժինէ Սվազեան (Հայաստան)՝ "Լիբանանահայ Հայրենադարձներու Տարժամանակեայ Եւ Համաժամանակեայ Մշակութային Զարգացումը Հայաստանի Մէջ" նիւթով, Ասպէտ Քոչիկեան (ԱՄՆ)՝ "Between (Home)land And (Host)land: Lebanese-Armenians And The Republic Of Armenia" (Հայրենիքի Եւ Հիւրընկալ Երկրի Միջեւ. Հայերը Եւ Հայաստանի Հանրապետութիւնը) նիւթով, Արաքսի Տէրունեան-Խաչերեան (Եգիպտոս), "The Armenians Of Lebanon, The Middle East And The North Africa In The Library Of Congress" (Լիբանանի, Միջին Արեւելքի Եւ Հիւսիսային Աֆրիկէի Հայերը ԱՄՆ Քոնկրէսի Գրադարանին Մէջ) նիւթով:

Յետմիջօրէի նիստին (ատենապետ՝ Արա Սամճեան) ելոյթ ունեցաւ Նիքոլա Միլիորինօ (Իտալիա), "The Lebanese System And The Armenian Cultural Diversity Between Yesterday, Today, And Tomorrow: Opportunities And Limits" (Լիբանանեան Համակարգը Եւ Հայ Մշակութային Երկրորդութիւնը Երէկուան, Այսօրուան Եւ Վաղուան Միջեւ. Առիթներ Եւ Սահմանափակումներ) նիւթով: Նիստի աւարտին, տեղի ունեցաւ աշխոյժ գրոյց եւ կարծիքներու

փոխանակում, եռօրեայ գիտաժողովին մասին հնչեցին գնահատանքի խօսքեր, շինիչ քննադատություններ և առաջարկներ:

Չորրորդ և վերջին երեկոյի հրապարակային դասախոսությունը մատուցեց Դոկտ. Նիքոլա Միլիորինո, Political Developments In Lebanon And Armernian Communal Strategies: A Preliminary Exploration (Լիբանանեան Բաղաքական Զարգացումներն Ու Հայ Համայնքի Ռազմավարությունը (Նախնական Հետազոտություն) նիւթով:

ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՅԻՆ ԴԱՍԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ա. «Հայերը և Լիբանանը - Փոփոխուող Ընթրումներ և Դերեր (ԺԴ.-Ի. դդ.)» (Անգլերեն)

Դասախոս՝ Դոկտ. Այտա Պուճիգանեան
12 Սեպտեմբեր 2005

«Լիբանանահայերը. Իրենց Անցեալն Ու Ներկան» համագումարի բացման պաշտօնական հանդիսութեան գլխաւոր բանախօսն էր մախկին լիբանանահայ Դոկտ. Այտա Պուճիգանեան: Ան ունի Դոկտորական գոյգ վկայական, մին Լիոնի Համալսարանէն, միւսը՝ Մոնթրէալի: Իր ուսումնասիրութիւններուն ասպարէզը մարդկային աշխարհագրութիւնն է (human geography), և այս ծիրէն ներս, իր հետաքրքրութիւնը առաւելաբար կը կեդրոնանայ սփիւքահայ գաղութներուն վրայ:

Համագումարի բացման հանդիսութեան Պուճիգանեանի ներկայացուցած դասախօսութիւնը նուիրուած էր լիբանանահայութեան և՛ թէ վեց դարերու ընթացքին, ինչպիսի փոփոխութիւններու ենթարկուած է Լիբանան ընթրնուոր հայութեան մտապատկերին մէջ:

Շատ արագ նշելով, թէ հայերու և Լիբանանի այժմու տարածքին միջեւ կապերը կ'երկարին մինչեւ հռովմէական շրջան, և թէ դէպի Հայաստան արաբական արշաւանքներու ժամանակ, հայեր գաղթած են Կիլիկիա և Լիբանան, Պուճիգանեան առանձնացուց 5 կէտեր, որոնցմով կը յատկանշուի Լիբանանը շրջակայ տարածքին մէջ:

Ա. Լիբանանը ծանօթ է մանաւանդ կրօնական հանդուրժողականութեամբ: Տարբեր ժամանակներ, Լեոնալիբանանը ծառայած է որպէս շրջանի կրօնական և ազգային փոքրամասնութիւններու ապաստարան: Յետագային, լիբանանեան պետութիւնն ալ յարգած ու պահպանած է փոքրամասնութիւններու մարդկային և մշակութային իրաւունքները:

Բ. Բաղաքական առումով ալ, Լիբանանը ծառայած է որպէս չէզոք գօտի՝ buffer state, Արեւելքի և Արեւմուտքի, կամ Եւրոպայի ու Միջին Արեւելքի միջեւ: 1950-60ականներուն Լիբանանը արաբական երկիրներու միջեւ ալ ունեցած է հաշտարար դերակատարութիւն:

Գ. Տնտեսական բնագաւառին մէջ, մինչեւ 1970ականներու կէսերը, Լիբանան կը համարուէր արաբական աշխարհի ֆինանսական կեդրոնը:

Դ. Պետք չէ զանց առնել կրթութեան բնագաւառը, ուր Լիբանանն նոյնպէս ունեցած է առաջնային դերակատարութիւն:

Ե. Լիբանանի մէկ խորհրդանշական դերակատարութեան հաստատումը կատարեց Յովհաննէս Պօղոս Բ. Պապը, որ Լիբանանը որակեց «ապրող պատգամ» մը, տարբեր կրօններու եւ մշակոյթներու համակեցութեան օրինակով:

Բնորոշել ետք Լիբանանի դերակատարութիւնը շրջանին մէջ, Պուճի-գանեան կեդրոնացաւ հայերուն վրան, թէ ԺԴ. դարէն սկսեալ, հայեր ինչպէ՛ս դիտած-տեսած են Լիբանանը, արդեօ՞ք տարբեր էր շրջանային տեսանկիւնէն, թէ՞ ունէր նմանութիւններ: Դասախօսը նախեստաւ իւրաքանչիւր համարեց բացատրել, թէ ի՞նչ պէտք է հասկնալ Լիբանանը ըսելով: Անկա մինչեւ 1920 «Լեռնալիբանան»-ն էր, ապա՝ Մեծն Լիբանանը: Իսկ Պէյրութը իբրեւ վարչական տարածք, օսմանեան տիրապետութեան օրերուն անցնելով փոփոխութիւններէ, միայն 1888ին դիտուած է իբրեւ ուրոյն վիլայէթ, քաղաքը ունենալով իբր վարչական մայրաքաղաք: Լեռնալիբանանը 1860ին օսմանեան իշխանութիւններուն եւ եւրոպական ոյժերուն համաձայնութեամբ, հռչակուեցաւ կուսակալութիւն (մութասարիֆիէ), որ կը կառավարուէր օսմանահպատակ քրիստոնեաներէ (առաջին կուսակալն էր Տաութ Փաշա, վերջինը՝ Օհաննէս Փաշա, երկուքն ալ կաթողիկէ հայեր): Կուսակալութիւնը ունէր լայն ինքնավարութիւն եւ զոյատեւեց մինչեւ Ա. Համաշխարհային Պատերազմ:

Զուտ հայկական առումով, ԺԷ.-ԺԸ. դարերուն Լիբանանն դիտուած է որպէս կրօնական ապաստան, յատկապէս կաթողիկէ հայերուն համար, որոնք Լիբանանի մէջ կը տեսնէին կաթողիկէ դաւանանքի պաշտպանի դերը: Օսմանեան պետութեան եւ Հայ Առաքելական Եկեղեցւոյ հալածանքներէն խուսափելով, դաւանափոխ հայերը կամ կը փոխէին իրենց ազգութիւնը՝ դառնալով ֆրանք կամ վրացի, եւ կամ կ'ապաստանէին հիւսիսային Լիբանան, եւ հաստատուելով այնտեղ, աստիճանաբար կը ծուլուէին տեղացի բնակչութեան մէջ: Ասոնց թիւը կը տարուբերի 1,000էն 10,000ի միջեւ: ԺԷ.-ԺԸ. դարերուն, հայ դիմորդներ կ'ընդունուէին Մարոնիք Եկեղեցիին ընծայարանները: 25 հայեր անուանապէս յիշատակուած են մարոնիք զանազան ընծայարաններու մէջ: Անոնցմէ մին՝ Արսէն Ծիւքրի 1762ին նշանակուեցաւ Հալէպի եպիսկոպոս:

1720ին կը հիմնուի առաջին հայկական միաբանութիւնը՝ Անտոնեան Սիւրբանութեան Հայկական Կարգը: Կը կառուցուին եկեղեցիներ եւ վանքեր, Զրէյմի, Ղազիբի մէջ եւ այլուր: 1749-1750ին, Զմմառի մէջ, առաջին հայ կաթողիկէ պատրիարք Աբրահամ Արծիւեան կը հաստատուէ Հայ Կաթողիկէ Պատրիարքարան: «*Ինչո՞ւ ոչ քրիստոնեայ Եւրոպայի մէջ՝ Միսիթար Աբրահօր նման, այլ Լիբանանի մէջ, - հարց կու տայ Պուճիգանեան, - արդեօ՞ք Լիբանանի մէջ Հայ կաթողիկէներու ներկայութիւնն էր որոշիչ, թէ՞ Ֆրանսական հովանին, որ կը տարածուէր Լիբանանի կաթողիկէներուն վրայ: Արդեօ՞ք Վատիկանէն առնուած որոշում մըն էր, թէ՞ Արծիւեան զգուշացաւ, որ Եւրոպայի մէջ իր միաբանութիւնը կրնայ լատինաւալ, (թէեւ Միսիթարեաններուն*

օրինակը հակառակը ցոյց կու տայ)»։ Յամենայնդեպս, անհրաժեշտ պատմական փաստաթուղթերը կը պակսին վճռական եզրակացութեան մը հասնելու համար։

Պէյրութի աշխարհագրական դիրքին պատճառով, 1851ին այնտեղ կը կառուցուի Հայ Առաքելական Ս. Նշան վանքն ու մատուռը, որ Երուսաղէմ մեկնող կամ հոնկէ վերադարձող հայ ուխտաւորներուն համար կը ծառայէ իբրեւ հանգրտան։ Այս մանր թուացող փաստը, կը խօսի Լիբանանի կրօնական դերակատարութեան վերաբերեալ հայոց կարծիքին մասին։

Կրօնական նշանակութենէն բացի, հայեր Լեռնալիբանանը դիտած են իբրեւ քաղաքական ինքնավարութեան նմանարկումի օրինակ։ Ձէյթունի ապստամբութեան օրերուն, Լեռնալիբանան ալ ականատես կ'ըլլար ջարդերու, քաղաքական տակնուվրայութեան։ Լեռնալիբանանի ինքնավարութեան օրինակը գրաւիչ էր, ու հայեր դիմեցին Նափոլէոն Գ. կայսեր՝ նման կարգավիճակ մըն ալ Ձէյթունի համար ձեռք բերելու համար։ Սակայն, ըստ պատմաբան Վահագն Տատրեանի, կաթողիկէացման պահանջքին կտրուկ մերժումը Առաքելական Եկեղեցոյ իշխանութիւններուն կողմէ, արգելք հանդիսացած է նման ինքնավարութեան մը։ 1878էն մինչեւ 1921 Լեռնալիբանանի այդ տիպի ինքնավարութիւնը՝ Բարձրագոյն Դրան կամ միջազգային ատենաներու մօտ հայերու կողմէ ներկայացուած է իբրեւ գործադրելի նմանարկման օրինակ։ Միայն 1914ի բարենորոգումներու ծրագրով, հայեր կրցան կարճատեւ ինքնավարութեան մը տիրանալ, որ վերջ գտաւ շատ շուտով։

Հայերու կողմէ, Պէյրութ դիտուած է նաեւ իբրեւ տնտեսական եւ կրթական կարեւոր կեդրոն։ Յատկապէս ԺԹ. դարու երկրորդ կիսուն, Պէյրութ կը վերածուի շրջանի կարեւորագոյն տնտեսական եւ կրթական կեդրոնին։ Բազմաթիւ հայ վաճառականներ, ուսանողներ ու մասնագէտներ կը հաստատուին այնտեղ։ «Այս զարգացման մէջ պէտք է ընդգծել երկու երեւոյթ,- ըսաւ Պուճիգանեան,- ի տարբերութիւն նախորդ դարերուն, Լիբանանի դերը այլեւս չի սահմանափակուիր Լեռնալիբանանով, եւ միայն կաթողիկէ հայերը չեն, որ կը զաղթեն Լիբանան, մանաւանդ 1895ի Սասնոյ/Կիլիկիոյ ջարդերէն ետք։ 1890էն մինչեւ 1910, 80 հայ վաճառականներ կը հաստատուին Պէյրութ, եւ քանի մը տարիէն կը ստեղծուի «Սուք էլ-էրմէն»ը՝ հայոց շուկան։ Նշանակալից ներկայութիւն մը եղած են նաեւ հայ շինարարներն ու ճարտարապետները»։

Բացի վաճառականներէն, կար նաեւ հայ ուսանողութեան զգալի ներկայութիւն մը Ամերիկեան եւ Ֆրանսական Համալսարաններու Բժշկական Մասնաճիւղերէն ներս, ուր կ'ուսանէին բազմաթիւ հայեր։ Ըստ Անտիս Սանճեանի, մինչեւ 1918, 232 հայեր շրջանաւարտ եղած էին այդ մասնաճիւղերէն։ Անոնցմէ շատեր վերադարձած են իրենց բնակավայրերը, ուրիշներ ալ՝ քաղաքականապէս գործունեայ, հաստատուած են Պէյրութ, ուր դարավերջին արդէն կը գործէին հայ կուսակցութիւններու բջիջներ։

Յեղասպանութենէն ետք՝ 1914-1924, բազմաթիւ հայեր, գլխաւորաբար ֆրանսական իշխանութիւններուն որոշումով կամ քաջալերանքով կը հաստատուին Լիբանան, որ կը շարունակէր դիտարկուիլ իբրեւ չէզոք՝ հետեւա-

բար ապահով տարածք: Քաղաքական, տնտեսական եւ ընկերային զարգացումները կը յանգին Լիբանանի անկախութեան, 1946ին:

Անկախ Լիբանանը հայերուն համար ձեռք կը ձգէ կարեւոր դերակատարութիւն. Պէյրութը հայերուն համար կը դիտուի իբրեւ շրջանային կարեւոր կեդրոն, եւ կը ստանձնէ սփիւռքահայութեան մայրաքաղաքի պարտաւորութիւնները:

Շրջանի երկիրներուն մէջ միայն Լիբանան որդեգրեց քրիստոնեայ-իսլամ քաղաքական եւ ընկերային համակեցութեան դրոյքը: Լոզանի դաշնագրով, հայեր արդէն համահաւասար քաղաքացիներ դարձած էին: Անկախութենէն ետք, անոնք ստացան քաղաքական իրաւունքներ եւ վերածուեցան համայնքային ներկայութեան:

Քաղաքականին առընթեր, սահմանադրութեամբ փոքրամասնութիւններուն շնորհուած մշակութային, կրօնական եւ անհատական ազատութիւնները, ինչպէս նաեւ ազատ տնտեսական ենթակառոյցը Լիբանանը առանձնացուցին շրջանի երկիրներէն ու վերածեցին մեծապէս հրապուրիչ երկրի մը:

1950ականներուն մեծ թիւով հայեր կու գան Լիբանան՝ Սուրիայէն, Իրաքէն, Յորդանանէն, Եգիպտոսէն: Գաղութը կը զօրանայ, առաւել կը կազմակերպուի. այնտեղ կը կեդրոնանան քաղաքական կուսակցութիւններուն, բարեսիրական եւ մշակութային միութիւններուն ղեկավար մարմինները: Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնն ու Հայ Կաթողիկէ Պատրիարքութիւնը կը գործեն Լիբանանէն:

Լիբանան ձեռք կը ձգէ Սփիւքի կեդրոնի կարգավիճակ: Հայերէն հրատարակութիւններ, հայ գործիչներ՝ Լիբանանն է որ կը հայթայթէ միւս գաղութներուն:

1975էն ետք, Լիբանան ‘գրաւիչ միջավայր’ի մը փոխան կը վերածուի ‘վանդալական միջավայր’ի մը: Բազմաթիւ հայեր կ’արտագաղթեն Լիբանանէն ու կը հաստատուին արտասահման, յատկապէս՝ արեւմտեան երկիրներ:

Իր խօսքի աւարտին, Պուրիզանեան նշեց, թէ Լիբանանի դերակատարութիւնը՝ հայ իրականութեան համար միայն որակային չէ, այլ նաեւ՝ ժամանակային: ԺԹ. դարուն Եգիպտոս նոյնպէս ձեռք ձգած է նմանօրինակ դերակատարութիւն, սակայն, այն ինչ Լիբանանը կ’առանձնացնէ, այդ դերակատարութեան յարատեւումն է, նոյնիսկ փոփոխուող պայմաններու տակ:

Լիբանանը, տեղի հայութեան համար միշտ կը մնայ համակեցութեան տիպար երկիր մը, իսկ Սփիւքի հայութեան համար հայկական ժառանգութեան պահպանման կեդրոն մը:

Բ. «Վերակերտել Ազգը Կիներու եւ Որբերու Դամբով.

Գործն ու Անոր Հակասութիւնները»

Դասախօս՝ Դոկտ. Վահէ Թաշճեան

13 Սեպտեմբեր 2006

Համագումարի հրապարակային դասախօսութիւններուն երկրորդը նուիրուած էր Եղեռնէն ճողոպրած հայ կիներու եւ որբերու ճակատագրին:

Վահէ Թաշճեան, ֆրանսաքնակ լիբանանահայ մըն է, որ աւարտած է Լիբանանի Նշան Փալանճեան Դեմարանը եւ Երեւանի Պետական Համալսարանի Պատմութեան Ֆակուլտետը: Դոկտորական վկայականը ստացած է Փարիզի École des Hautes Études en Sciences Socialesէն: Այժմ կը պաշտօնավարէ Փարիզի ՀԲԸՄի Նուպարեան Մատենադարանին մէջ: Թաշճեանի ուսումնասիրութիւններուն նիւթը Ի. դարու Կիլիկիոյ եւ Արեւելքի հայոց պատմութիւնն է: Հեղինակ է պատմագիտական մենագրութեան մը եւ յօդուածներու:

Դասախօսութեան նիւթը նուիրուած էր Եղեռնէն ետք ազգի վերակազմակերպման ջանքերուն, յատկապէս որբերն ու լքեալ կիները Օսմանեան կայսրութեան արաբական նահանգներէն, յատկապէս Սուրիայէն հաւաքելու, համախմբելու եւ ազգ վերադարձնելու աշխատանքին՝ 1918 եւ 1919 տարիներուն:

1917ին, երբ Բրիտանական բանակներուն դէպի հիւսիս՝ Օսմանեան տարածքներ յառաջխաղացքը սկիզբ կ'առնէ, դաշնակից զօրքերը ականատես կ'ըլլան Եղեռնի ահաւորութեան: Մարդասիրական օժանդակութեան առաջին քայլերը կ'առնէ Եգիպտոսի հայ գաղութը, որ կը ստեղծէ մարդասիրական օժանդակութեան ցանց մը, հասնելու տարագիրներու անմիջական կարիքներուն: Այդ աշխատանքներուն ընթացքին, 1918ի սկիզբը, կը ծնի որբերն ու լքեալ կիները հաւաքելու, համախմբելու ու անոնցմով զբաղելու անհրաժեշտութիւնը, որ շուտով կը վերածուի առաջնահերթ նպատակի, եւ մեծ քափ կ'առնէ մանաւանդ պատերազմի աւարտէն անմիջապէս ետք:

Դասախօսը նշեց, թէ պետեւիներու կամ իսլամ ընտանիքներու մօտ պահուող երեխաներուն, երիտասարդ աղջիկներուն ու կիներուն հաւաքման համար մեծ ջանքեր ի գործ կը դրուէին. այդ աշխատանքը այդքան ալ հեզասահ չէր ընթանար, թէն թուրքիոյ պարտութիւնը «համարձակութիւն» տուած էր հայերուն պաշտպանելու եւ պահանջելու իրենց իրաւունքները:

Հայկական Լեգէոնի զինուորները ինքնակոչ կերպով, իսկ ՀԲԸՄէն ֆինանսաւորուող Լեւոն Եօթնեղբարեանի զինեալ խումբը եւ Ռուբէն Հերեանի խումբը պաշտօնական լիազօրութիւններով օժտուած, լծուած էին հայ տարագիրները հաւաքելու աշխատանքին: 9 Օգոստոս 1919ին Կիլիկիան կառավարող ֆրանսական վարչամեքենան կը հրապարակէ թիւ 107 օրէնքը, որ կը պարտադրէ իսլամ ընտանիքներուն, 30 օրուան ընթացքին, տեղեկացնել իրենց բոլոր պահուող քրիստոնեաներուն մասին: Իւրաքանչիւր պարագայ կը ըննուէր, եւ եթէ ապացուցուէր ենթակային քրիստոնեայ ըլլալը, անիկա կը

յանձնուէր իշխանութիւններուն: Վերապրողներու մեծամասնութիւնը երեխաներ, կիներ եւ աղջիկներ էին, որոնց կարելի էր մէկ մասը կը գտնուէր իսլամ ընտանիքներու մօտ: Թաշճեան որբերու, երիտասարդ կիներու ու աղջիկներու հաւաքման այս աշխատանքը անհրաժեշտ նկատեց քննել ազգային վերակերտման գործընթացին ընդմէջէն: Հայերու ոչնչացման փորձերը կը շրջուէին եւ ազգի վերահաստատման ջանքերն էին որ սկիզբ կ'առնէին, որբերու եւ լքեալ կիներու ճամբով:

Թաշճեան դիտել տուաւ, թէ «Միութիւն եւ Յառաջդիմութիւն» կուսակցութեան ազգայնական գաղափարախօսութիւնը, կիներու եւ երեխաներու հանդէպ միեւնոյն մոլեգնութիւնը չէր ցուցաբերած ինչ՝ այդ մարդոց հանդէպ: Եթէ կարելի էր զանոնք մեկուսացնելով, իսլամական միջավայրին համարկել ու այդպիսով անոնց ազգային ինքնութեան գոյատեւումը արգելակել, ապա անոնք կրնային եւ չսպաննուիլ: Ինքնութեան ոչնչացումը կը փոխարինէր ֆիզիքական հաշուեյարդարը: Այդպիսով հազարաւոր հայ որբեր կը գետնեղուէին նորարաց թրքական հաստատութիւններու եւ իսլամ տուններու մէջ՝ զանոնք թրքացնելու մտադրութեամբ:

Որբերուն թրքական միջավայրի մէջ հասակ առնելու գործընթացը, կիներու բռնաբարութիւնը կամ բռնի կենակցութիւնը թուրքերու հետ, այդ պատճառով ծնած ապօրինի զաւակներու պարագան, համախմբման աշխատանքին զուգահեռ, ծնունդ կու տան այլ անհրաժեշտութեան մը, որ թրքացումի հետքերէն «մաքրուելու» պահանջն էր: Համայնքէն ներս անոնց համարկումը, ներմուծումը բարդ գործընթաց էր, մատնանշեց Թաշճեան: Ի վերջոյ վերակերտման աշխատանքներուն մէջ մեծ գրաւ դրուած էր որբերուն եւ երիտասարդ կիներուն ու աղջիկներուն վրայ, հետեւաբար անոնց ֆիզիքական պաշտպանութեան կողքին, զանոնք դէպի ազգ վերադարձնելու սկզբունքային հիմերն ու միջոցները պէտք է անմիջապէս ստեղծուէին:

Ազգային վերականգնումի աշխատանքներուն մէջ ազգի բեկորներուն համախմբումը փաստ էր Յեղասպանութեան ճախողութեան: Օսմանեան բռնի «աւանդ»ներէն խզումը անդարձ էր: Ասոր բարացուցական օրինակներէն մին, Թաշճեանի համոզմամբ, թրքախօսութեան դէմ ծաւալած պայքարն էր:

Որբանոցներուն տրուած էր ունենալ բանալի դերակատարութիւն: Ազգայնաշունչ մթնոլորտի մը ստեղծումը որբանոցներէն ներս լաւագոյն միջոցներէն էր: Այս առումով, որոշ վերապահութեամբ ընդունուած են արեւմտեան բարեսիրական եւ միսիոնարական ընկերութիւններու միջամտութիւնները որբանոցներու կառավարման եւ որբերու դաստիարակութեան աշխատանքներուն: «Որբ էակը կը դառնայ խորհրդանշիչը ազգային վերածնունդի, ըսաւ Թաշճեան: Այս իմաստով ալ ազգային միջավայրի մը մէջ անոր պաշտպանութիւնն ու կրթութիւնը կը վերածուին բացարձակ առաջնահերթութիւններու»:

Դէպի ազգ վերադարձի ու համարկման աշխատանքներուն մէջ տարբեր եղած է պարագան իսլամ ընտանիքներու մօտէն բերուած հայ աղջիկներուն ու կիներուն, մանաւանդ անոնց, որոնք ստիպողութեան տակ գտնուած են

պոռնկանալու կամ ծնունդ տալու բռնի ամուսնությունները եւ բռնաբարումները սերած զաւակներու: Հայկական ընկերութիւնը, կ'անտեսէր այս խաւին ապրած ողբերգութեան ընկերա-հոգեբանական ծալքերը: Հետեւանքը կ'ըլլար այն, որ անոնք յաճախ կը մեկուսանային կամ կը հեռանային ազգային համայնքէն, երբեմն նոյնիսկ կը վերադառնային իրենց նախկին կեանքին:

Հակասական վերաբերմունքի կ'արժանանային այս կիներն ու աղջիկները. Թաշճեան «*կրկնակի գոհեր*» կը համարէ անոնք, որոնք կրեցին բուրքին բոլոր նուաստացումները եւ այժմ կ'ենթարկուէին իրենց ազգակիցներու քամահրանքին, թէւ Զապէլ Եսայեանի եւ Երուանդ Օտեանի օրինակով ան ցոյց տուաւ նաեւ բարեացական, կամ հասկացողական վերաբերմունքի մը գոյութիւնը:

Իսլամներու հետ պարտադիր ամուսնութիւն կնքած, կամ պոռնկութեան դիմած կիները թրքացման բոլոր ազդեցութիւններէն ու թրքական բոլոր հետքերէն «մաքրելու» պահանջը կը մղէր ազգային հաստատութիւնները դիմելու վճռական քայլերու: Այս պատճառով կը հիմնուին ապաստարաններ, ուր այդ կիները կը գտնէին պաշտպանութիւն, կը սորվէին զանազան արհեստներ, կը ստանային բժշկական խնամք, մէկ խօսքով՝ նոր կեանքի մը վերսկսման ու համարկումի սկզբնական քայլերը կը կատարուէին: Օգտուելով Հալէպի ապաստարանի տնօրէնութեան ու ՀԲԸՄի Դահիրէի կեդրոնին միջեւ կատարուած թղթակցութեան արխիւէն, Թաշճեան, յենով անհատական պարագաներու օրինակին, ցոյց տուաւ այդ կիներուն ապրած վիճակը, անոնց ապաստարան գալուստի պայմանները, անոնց կեանքը հեզասահ դարձնելու համար պատասխանատուներու ի գործ դրած միջոցները եւն.: Շատեր կը յաջողին համակերպիլ նոր կեանքին, ուրիշներ՝ ոչ. ողբերգական կը թուի այնպիսիներուն պարագան, որոնք ստիպուած կ'ըլլային լքել իրենց ապօրինի ծնունդ զաւակները:

«Այն առանձնաշնորհեալ վերաբերմունքը որուն արժանի եղած էին որբերը... շատ յաճախ ի գորու չէր լքեալ կիներու պարագային», նշեց դասախօսը: Շատ մը պատասխանատուներ ազգային վերակերտումին մէջ այս կիներուն համար դերակատարութիւն մը չէին տեսներ: Ուրիշներ կը մերժէին իսլամի ծնունդ անոնց զաւակները: Թաշճեան օրինակներով ցոյց տուաւ նման համոզումի նմոյշներ Միքայէլ Նաթանեանէն եւ Քարէն Եփփէէն:

Առ ի եզրակացութիւն, Թաշճեան նշեց, թէ լքեալ կիներն ու մանաւանդ որբերը կը համարուէին ազգի վերակերտման գլխաւոր կոտուան: Կիներու պարագան մինչեւ վերջերս *թապու* էր, հայեր չէին անդրադառնար անոնց:

Ազգային սեփական օճախ մը ունենալու յոյսը ի դերեւ ելլելէն ետք, նախկին որբերուն վստահութեամբ կարեւոր դերակատարութիւն հայկական համայնքային կեանքին մէջ: «...*Դաստիարակուած եւ իր ինքնութեան գիտակից որբը լաւագոյն երաշխիքն էր ազգի վերակերտումին*»՝ եզրափակեց Դոկտ. Վահէ Թաշճեան:

Գ. «Լիբանանահայության Տեղն ու Դերը
Սփիւռքի Զարգացման Հոլովոյթին Մէջ»
Դասախօս՝ Դոկտ. Խաչիկ Տէր Դուկասեան
14 Սեպտեմբեր 2005

Համագումարի ծիրէն ներս երրորդ դասախօսութիւնը նուիրուած էր լիբանանահայութեան սփիւռքեան դերակատարութեան՝ Սփիւռքի տարբեր կեդրոններուն մէջ կատարուող փոփոխութիւններու հոլովոյթին մէջ:

Խաչիկ Տէր Դուկասեան Համակարգչային Գիտութիւններու Պսակատր Գիտութեանց վկայականը Հայկազեան Գոլէճէն ստանալէ ետք, Միջազգային Յարաբերութիւններու Մագիստրոս Արուեստից եւ Դոկտորական վկայականները ստացած է Պուենոս Այրէսի եւ Ֆլորիտայի Համալսարաններէն, համապատասխանաբար: Այժմ կը դասախօսէ արժանիքներէն համալսարանի մը մէջ: Հեղինակ է Սփիւռքին նուիրուած ուսումնասիրութիւններու:

Դասախօսը նախ նշեց, թէ այս որոշ չափով գրգռիչ բուացող նիւթը, իր բնոյթով բաւական դժուար է իրեն համար՝ որովհետեւ ինք այս գաղութին մէջ ծնած է ու այստեղ ստացած է իր մտաւորական կազմաւորումը, եւ այդ ընթացքին գաղութին տեղին ու դերին շուրջ ունեցած է որոշ գաղափար, որուն փոխուած ըլլալուն ականատես եղած է արտասահման իր ճամբորդութիւններուն ընթացքին: «*Լիբանանահայութեան դերին փոփոխութիւնը նորանալու մարտահրաւէր մըն է*», ըսաւ Տէր Դուկասեան:

1975ին լիբանանահայութիւնը կը գտնուէր իր զարգացման զագաթնակէտին: Քաղաքացիական պատերազմի առաջին երկու տարիներուն, գաղութի լինելութեան հարցին վտանգումը ամբողջ Սփիւռքի մտահոգութիւնն էր: Գաղութահայ բոլոր մարմինները լիբանանահայութեան օժանդակելու համասփիւռքեան զօրաշարժի մը լծուեցան: Այս զօրաշարժը ոչ թէ անհատներու օժանդակութիւն հասցնելու համար էր, այլ բանաձեւուած էր լիբանանահայ գաղութը կայուն պահելու եւ համայնքային կեանքի շարունակականութիւնը ապահովելու հիմնաւորումին վրայ: Այդ օրերուն լիբանանահայութեան համայնքային կազմակերպ կեանքի յարատեւումը կը դիտուէր իբրեւ Սփիւռքի շարունակականութեան պայման եւ անով ալ պայմանաւորուած էր Սփիւռքի գերագոյն նպատակը՝ Հայաստան վերադարձը:

Ըստ դասախօսին, լիբանանահայութեան այս դերը ունէր երկու պատճառ.

ա. Մշակութային՝ հայապահպանման ձգտող հաստատութիւններու եւ անոնց աշխատանքին նպաստող պայմաններու, եւ արեւմտահայ լեզուին ու մշակոյթին պահպանման միջավայրի մը գոյութիւնը, ի տարբերութիւն այլ համայնքներու:

բ. Քաղաքական՝ Հայ Դատի զինեալ պայքարի ժամանակաշրջանի սկզբնաւորումը, կուսակցութիւններուն մերձեցումը, յիսնամեակէն վաթսունամեակ երկարող զարգացումները: Այս բոլորն ալ Լիբանանը ունէին իբրեւ «ծննդավայր»:

1980ականներու կեսերէն սկսեալ, նաեւ պատերազմի աւարտէն յետոյ, հակառակ վերաշխուժացման փորձերուն, լիբանանահայութեան կեդրոնականութեան իմաստը չքացաւ: ԻԱ. դարու սկզբնաւորութեան, Սփիւռքի միւս համայնքներուն նման, լիբանանահայութիւնն ալ իր տեղն ու դերը սահմանելու մարտահրաւերին դիմաց կը գտնուի:

Հասկնալու համար կեդրոնականութիւն հասկացութիւնը, անհրաժեշտ է հասկնալ «Սփիւռք» յղացքին ըմբռնումը:

Ազգի ինքնաճանաչման իրայատուկ ըմբռնում մը գոյութիւն ունի, ու հայրենիքի իրական կամ երեւակայածին գոյութիւնը պայման է ազգի գոյութեան շարունակականութեան: Հայութեան համար, անկախ ազատ, անկախ, միացեալ Հայաստանն է, թեւ խորհրդային տարիներուն, Սփիւռքի հակախորհրդային ճակատը երբեք չէր ժխտեր Խորհրդային Հայաստանի հայրենիք ըլլալու իրողութիւնը: Իսկ խորհրդային իրողութիւնը ընդունող ճակատն ալ, երբեք չէր ժխտած ապագայի Մեծ Երազը: Տէր Ղուկասեան այս բոլորին մէջ կարեւոր նկատեց ամբողջ հայութիւնը համախմբող հայրենիքի գաղափարի գոյութիւնը, որովհետեւ ատկից դուրս «ճերմակ ջարդ»ն էր: Հետեւաբար, անհրաժեշտ էր հայապահպանման միջոցները զօրացնել, *կեթոյաւորուիլ* ու պատրաստուիլ վերադարձի, երբ պայմանները ներեն: Բ. Համաշխարհային Պատերազմէն ետք, Լիբանանն էր այն երկիրը ուր հայապահպանումը կրնար զօրանալ: 1958ի դժբախտ դէպքերուն բերած քաղաքական հաստունութիւնը ծնունդ տուաւ յիսնամեակի գործակցութեան եւ քաղաքաքաղական պատերազմի հայկական միացեալ ճակատին:

Սփիւռքի սահմանման ամբողջական տեսութիւն մը, հակառակ իր քերիներուն անհրաժեշտ է, որովհետեւ մենք եթէ միայն որպէս համայնք դիտենք մենք զմեզ, շատ երկար ճամբայ չենք կրնար կտրել, որովհետեւ 1990ականներէն ի վեր պայմանները արմատականօրէն փոխուած են: Ազգ-հայրենիք կապին եւ Սփիւռքի այս յատուկ մտասեւեռումին, մտահորիզոնին «հեղինակը» Յեղասպանութենէն վերապրող, անկախ հայրենիքը ապրած, ու ազգի զարգացումը հայրենիքին կապող մտաւորականութիւնն էր: Ասոր շնորհիւ, հայ սփիւռքը վերածուած է նպատակաւոր դրած հաւաքականութեան:

1975 Օգոստոսին, կը սկսի համասփիւռքեան օժանդակութեան գործը յանուն Լիբանանին՝ «Սփիւռքի մշակութային միջնաբերդ»ին՝ ինչպէս գրած է Մուշեղ Իշխան, ուր հայ մշակոյթը, լեզուն կը զարգանան:

Քաղաքական համարկման պայմանները 1950-60-70ականներուն, առիթ կ'ընձեռնէին Լիբանանէն համայն հայութեան մասին մտածելու: «Մեր սերունդին ստացած դաստիարակութիւնը,- ըսաւ Տէր Ղուկասեան,- այն էր, որ այս բոլորը ժամանակաւոր հանգրուան մըն է, եւ վերջնական նպատակը, Հայաստան վերադարձն է»:

1975էն առաջ իսկ, վաթսունականներէն սկսեալ, Լիբանանը վերածուած էր մագնիսի: Պատերազմին, ինքնապաշտպանութեան կազմակերպումը հպարտութեան աղբիւր էր, գործիքնակ Արժանքինի հայերուն համար:

Ի՞նչ ազդակներ նպաստեցին յանուն լիբանանահայութեան համափիլոքեան գորաշարժին,- հարցադրեց Տէր Դուկասեան, ու նշեց երեք ազդակներ.-

ա. Հայրենիքին աշխարհագրական մօտիկութիւնը,

բ. Հայապահպանման պայմաններու իւրայատկութիւնը,

գ. Յեղասպանութեան ճանաչման աշխատանքներուն կազմակերպման առնուազն մտաւորական խարիսխը:

Արժանքինի մամուլին մէջ, այս ազդակներուն իբրեւ հետեւանք, մեծապէս կը լուսաբանուէին Լիբանանի դէպքերը, յատկապէս հայութիւնը յուզող խնդիրները:

Սակայն, ի՞նչ էր պատճառը այս հետաքրքրութեան նուագումին: Դասախօսը հետեւեալ կերպ բանաձեւեց զանոնք.-

ա. Պատերազմի երկարածոմը լուրջ պատճառ մը պէտք է նկատել: Մամուլին առնչուած ռեւէ անձ, զիտէ, թէ լուրերու կրկնութիւնը ձանձրոյթ կը պատճառէ:

բ. Մշտական գորաշարժի անհնարութիւնը. զաղութները իրենց ամենօրեայ օրակարգերը, կարիքները ունէին: Փաստ է նաեւ այլ համայնքներու վերաշխուժացումը, ինչ-որ չափով հետեւանք՝ Լիբանանէն արտագաղթին:

գ. Միջազգային կացութեան փոփոխութիւնը. «Կորպաչեւ» երեւոյթի յառաջացումով ամբողջ աշխարհի մէջ փոփոխութեան գործընթաց մը սկսած էր. մարդիկ իրենց ուշադրութիւնը կեդրոնացուցած էին անոր հետեւանքով յառաջացած երեւոյթներուն վրան:

դ. 1980ականներու կեսերէն ետք Հայ Դատի միջազգայնացման աշխատանքներուն մէջ Եւրոպայի եւ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու դերին յաւելումը՝ ի հաշիւ Միջին Արեւելքի դերին նուագումին:

ե. Հայ քաղաքական երեք կուսակցութիւններու կեդրոններուն կամ դեկավար դէմքերուն Լիբանանէն հեռացումը:

Ասոնց կողքին մասնաւոր կարեւորութիւն ունին դարաբաղեան դէպքերը, երկրաշարժը, եւն.:

Անկախութեամբ Հայաստան դարձաւ կեդրոն, եւ տեսականօրէն բացուեցան վերադարձի ճանապարհները:

Հիմնական հետեւութիւն-եզրակացութիւններ պէտք է քնել վերոյիշեալներէն՝ նշեց Տէր Դուկասեան: Սփիւռքը հիմա այն չէ, ինչ որ էր 70 տարիներէ ի վեր: Կարելի չէ մտածել, թէ Սփիւռքը հանգրուան մըն է, եւ անպայմանօրէն պէտք է վերջանայ Հայաստանով: Նման մտածումի մը հետեւանքով Սփիւռքը կրնայ գոյութիւն չունենալ: Այլ խօսքով, պէտք է արդարացնենք «ժանգրուան Սփիւռք»ի գոյութիւնը, երբ այլեւս չկայ վերադարձի արգելք: Իսկ եթէ ընդունինք, թէ Սփիւռքը հանգրուան չէ, ապա ի՞նչ է ան, հարց տուաւ դասախօսը ու ըսաւ, որ Հայաստանի անկախութիւնը կախարդական լուծումներ չբերաւ Սփիւռքի հարցերուն, այլ դուռ բացաւ նոր մարտահրաւերներու, ինչպէս՝ Հայաստանէն մէկ միլիոն արտագաղթողներու պարագան:

Այս արտագաղթածներուն անդրադառնալով, դասախօսը զանոնք Սփիւռք չնկատեց, այլ հարցադրեց թէ արդեօ՞ք «Նոր Սփիւռք» են անոնք: Ինչո՞ւ համար այս արտագաղթը չէ տեղծած աշխուժութիւն՝ զաղութներուն մէջ: Արտագաղթողներու այս հաւաքականութիւնը Հայաստան մնացած իր հայրենակիցներուն տնտեսական նեցուկ է, շատ մօտին՝ Հարաւային Ամերիկայէն Միացեալ Նահանգներ գաղթի ալիքին: Այս արտագաղթը եւ հայապահպանման փոփոխութիւնները հարցականի տակ կը դնեն արեւմտահայերէնի ապագան: Սփիւռքածին չորրորդ-հինգերորդ սերունդներուն համար ի՞նչ է հայեցի դաստիարակութեան յղացքը, հայ դպրոցի մտահորիզոնը ի՞նչ պիտի ըլլայ կեանքի զանազան պարտադրանքներուն դիմաց, ինչպէս՝ ոչ-հայ աշակերտներու ներկայութիւնը հայ դպրոցներէ ներս:

Համաշխարհայնացման գործընթացին մէջ, սփիւռքացումը չի դիտուիր իբր ժխտական երեւոյթ: Այլ երկիրներու օրինակները՝ Արժանքին, Մեքսիքո, եւն. ցոյց կու տան, թէ Սփիւռքը կրնայ օգտակար երեւոյթ մը ըլլալ: Ուստի, ըստ Տէր Դուկասեանի, հայրենադարձի չիրականացումը կրնայ չնշանակել Սփիւռքի վախճանը. ան կրնայ ունենալ նոր տեսլական մը, որ պէտք է զարգանայ, ինչպէս տեղի ունեցաւ Սփիւռքի ինքնագիտակցումի զարգացումը տասնամեակներու ընթացքին:

«Սփիւռքածին չորրորդ սերունդը կը հասնի ղեկավար դիրքերու,- նշեց դասախօսը,- որ ալ կերպ կը մտածէ, եւ ինքզինք այդքան ալ չ'առնէր համայնքային կազմակերպութիւններուն, ինչպէս էկոյեան մը, որ այսօր երեւոյթ մըն է: Այս լոյսին տակ, համայնքային կառույցներ պէտք է գտնեն իրենց տեղն ու դերը ներկայ իրականութեան մէջ»: Այդպիսով, նոր տեսլականով օժտուած Սփիւռք մը, ըստ Տէր Դուկասեանի, կրնայ դադրիլ ճերմակ ջարդի ուրուականը ըլլալ, եւ մեզի կ'ապահովէ հայապահպանման եւ հայագարգացման պայմաններ:

Լիբանանը, համասփիւռքեան իրականութեան մէջ դեռ ունի դերակատարութիւն եւ առաւելութիւններ, ինչպէս՝ հայախօսութիւնը, արեւմտահայերէնի զարգացումը: Բաղաբական կեանքի մէջ ալ, Լիբանանը կրնայ նպաստել խամական աշխարհին հետ տիալոկ հաստատելու աշխատանքին:

Դ. «Լիբանանեան Բաղաբական Զարգացումներն Ու Հայ Համայնքի Ռազմավարութիւնը (Նախնական Հետազոտութիւն)»
(Անգլերէն)

Դասախօս՝ Դոկտ. Նիքոլա Միլիորինո
15 Սեպտեմբեր 2005

Համագումարի ծիրէն ներս, չորրորդ եւ վերջին հրապարակային դասախօսութիւնը ներկայացուց Էքսիքըրի Համալսարանէն, Դոկտ. Նիքոլա Միլիորինո, որ մասնագէտ է միջին արեւելեան քաղաքականութեան: Անոր դոկտորական թեզը նուիրուած է Լիբանանի եւ Սուրիոյ հայկական համայնքներուն:

Միլիորինոյի դասախօսութիւնը նուիրուած էր Լիբանան-հայ համայնք յարաբերութիւններու կազմաւորումին: Ան նշեց, թէ Լիբանանի հայերը յաճախ դէմ յանդիման գտնուած են Լիբանանի հանդէպ իրենց սէրը, նուիրածութիւնն ու կառչածութիւնը փաստելու անհրաժեշտութեան, հակառակը պնդող անհիմն ամբաստանութիւններու ի լուր: Ոչ հայ համայնքը, ոչ իսկ Լիբանանը միատարր, անփոփոխ մարմիններ են: «Անպատկանելիութեան» որեւէ մեղադրանքէ առաջ, անհրաժեշտ է ուսումնասիրել համայնքին կազմութիւնն ու ապրած եղափոխութիւնը, նկատի առնել ակնկալիքները, եւ մանաւանդ դիտել այդ բոլորը՝ լիբանանեան քաղաքական դրութեան զարգացող եւ փոփոխուող հոլովոյթին ընդմէջէն, երբ հայկական որեւէ դիրքորոշում կախեալ էր լիբանանեան հասարակութեան փոխակերպումէն: Յամենայնդէպս, համայնքին կրօնական եւ աշխարհիկ առաջնորդները, մամուլով թէ այլապէս, յաճախ անհրաժեշտութիւնը տեսած են յիշեցնելու լիբանանահայութեան ամբողջական կառչածութիւնը՝ Լիբանանին ու անոր համայնքային կառոյցին:

Հայութիւնը իբրեւ Լիբանանի համայնքներէն սոսկ մէկը ներկայացնելու ջանքը, կը վնասէ հայութեան բնորոշ յատկանիշերուն ուսումնասիրութեան, օրինակ՝

- Սփիւռքեան իրականութիւնը եւ հայութեան միջգաղութային յարաբերութիւնները,
- Հայաստանի Հանրապետութեան հետ յատուկ կապերը,
- Հայութեան բերած հարուստ մշակութային այլազանութիւնը միջին արեւելեան մշակոյթին՝ այբուբենով, ոչ-սեմական լեզուով, իւրայատուկ քրիստոնէութեամբ եւ պատմութեամբ, ինչպէս նաեւ Յեղասպանութեան ծանր յուշերով:

Վերոյիշեալ առանձնաշատկութիւններու լոյսին տակ, պէտք է հարց տալ, ըսաւ դասախօսը, թէ ինչպէ՞ս կարելի է հաշտեցնել հայկական պատկանելիութեան իւրայատկութիւնն ու Լիբանանի հանդէպ ամբողջական եւ միակ պատկանելիութեան զգացումը: Ասոր պատասխանը կը գտնուի ոչ թէ հայկական, այլ արեւելիկ լիբանանեան դրոշմի առանձնաշատկութիւններուն մէջ: Համակեցութիւնը Լիբանանի աւանդական առանձնաշատկութիւններէն է. անոր բաղկացուցիչ մասերը միշտ ալ վերածեալ են իրենց համար, թէ ի՞նչ է Լիբանանը: Չորօրինակ՝ ի՞նչ կը ներկայացնէ Լիբանանը արտասահմանի լիբանանցիներուն համար, պատմութեան ընթացքին, Լիբանանը բաղկացնող համայնքները ի՞նչպէս բացատրած են լիբանանեան ինքնութիւնը: Օրինակ, մասքրականները կամ համաարաբականութեան կողմնակիցները, կամ իրանեան թեքում ունեցող շիիները:

Միլիորինօ նշեց, թէ իր դասախօսութեան նպատակն է, ուսումնասիրել հայ համայնքին դիրքը Լիբանանի քաղաքական պատմութեան ընթացքին կատարուած կարգ մը բանալի իրադարձութիւններու պարունակին ընդմէջէն: Դասախօսը յոյս յայտնեց, թէ այս աշխատանքով ինք կը կարենայ բացատրել, թէ «օտար» եւ այլ մշակոյթի պատկանելիութիւնը ժխտական ոչինչ ունի, այլ ընդհակառակը, կրնայ ցուցաբերել մասնակցութեան մէկ այլ տարբերակ:

Առաջին բանալի իրադարձությունը 1920ականներում է. Լիբանանի եւ անոր սահմանադրական համակարգին կազմաւորումի ընթացքին: Լիբանանի ու հայ համայնքի կազմաւորումը ժամանակային առումով կը համընկնին: Լիբանան հասնող գաղթականները ոչ մէկ փափաք ունէին մասնակցելու յետօսմանեան Արեւելքի հասարակական աշխատանքներուն: Լիբանանի եւ շրջանի այդ օրերու քաղաքական եռուն զարգացումներուն մէջ, հայերը մնացած են լուսանցքի վրայ: Սա չի նշանակեր, թէ անոնք կատարելապէս չէզոք մնացած են: Արաբներու նկատմամբ իբրեւ փրկարարներու մօտեցումը, համատարած է, թէւ ժխտական ազդակներն ալ ունեցած են իրենց ներգործութիւնը. 1915-1918ին Լիբանանն ու Սուրիան հարուածող սովը, համաճարակները, անկանոնութիւնները, եւն. տեղացիներու կողմէ համարուած են հայերու մեղքը: Հայոց հանդէպ ժխտական վերաբերմունքին համար կայ եւս մէկ նկատառելի պատճառ, ըսաւ դասախօսը. հայերը արաբ ազգայնականներու կողմէ նկատուած են ֆրանսացիներուն դաշնակիցները կամ պաշտպանեալները: Հայերը եւ ֆրանսացիները ունէին փոխադարձ շահեր: Շատ հայեր, ֆրանսացիներուն մէջ կը տեսնէին իրենց փրկարարները, իսկ ֆրանսացիները կը փորձէին օգտուիլ հայերէն՝ իրենց իշխանութիւնը ամրապնդելու համար: Պէտք է նշել սակայն, որ համագործակցութիւնը ոչ թէ համայնքը կը ներգրաւէր, այլ հիմնուած էր անհատներու վրայ, թէւ ֆրանսացիներ կը շարունակէին մարդասիրական օժանդակութիւն տրամադրել հայերուն եւ քաջալերել անոնց մասնակցութիւնը բանակին ու հանրային մարզերու մէջ:

Ֆրանսացիներուն վերաբերմունքին ամենէն ցայտուն արտայայտութիւնը 1924-25ին հայերուն լիբանանեան քաղաքացիութեան շնորհումն է՝ համաձայն Լոզանի Դաշնագրի թիւ 30 եւ թիւ 32 յօդուածներու տրամադրութիւններուն: Միլիորինօ նշեց, թէ այս քայլը արժանացաւ քրիստոնեաներու համամտութեան, իսկ մահմետական առաջնորդներու՝ ընդդիմութեան: Ասոնք ֆրանսացիներու այդ արարքին ետին կը տեսնէին «*քրիստոնեայ բնակչութեան թիւի յաւելումի ծրագիր*»:

Երկրորդ բանալի իրադարձութիւնը, ուր հայեր պէտք է կեցուածք ճշդէին, անկախութեան համար պայքարն ու 1943ի Ազգային Ուխտն է: Այս ընթացքին հայոց մասնակցութիւնը լիբանանեան քաղաքական կեանքին աստիճանաբար ձերբազատեցաւ ֆրանսական ազդեցութենէն: Այս անցումը յատկանշուեցաւ համայնքին մէջ կրօնական աւանդական իշխանութիւններու ղեկավարի դերին լուսանցքայնացումով եւ ղեկին քաղաքական կուսակցութիւններուն ստանձնումով: Հ.Յ. Դաշնակցութեան պարագային ասիկա յաջողեցաւ, երբ 1920ականներուն Կուսակցութեան ղեկավարութիւնը անդրադարձաւ, թէ Միջին Արեւելքի մէջ հայոց բնակութիւնը պիտի երկարի, եւ անհրաժեշտ է համապատասխան քաղաքականութիւն մշակել ու պատրաստուիլ վերադարձի երկարաժամկետ պայքարի: Միլիորինօ նշեց, որ այս առումով «*Ճշանակալի միջոցներ ներդրուեցան՝ հաստատելու կամ վերահսկելու եկեղեցապատկան հաստատութիւններ եւ համայնքային կրթական հաստատութիւններ*» աւանդական իշխանութեան եւ միւս կուսակցութիւններուն դէմ մրցակցելով: Լիբա-

մանեան եւ սուրիական հանրային կեանքին մասնակցութեան այս ծրագիրը չի նշանակեր, թէ Դաշնակցութիւնը կը վերածուէր լիբանանեան կամ սուրիական կուսակցութեան մը: Դաշնակցութիւնը կը հաւատար, թէ քաղաքական գործօն ներկայութիւն մը իրեն պիտի ապահովէր գաղութին դեկավարութիւնը եւ ազգային պայքարը յառաջ տանելու ամուր հիմեր:

Միւս կուսակցութիւններն ալ ունէին մօտ մկրտումներ, հետեւաբար հայոց վերապահուած պետական պաշտօնները վերածուեցան միջ-կուսակցական մրցակցութեան ասպարէզներու: Սա կը նշանակէ, թէ ֆրանսական իշխանութիւնները ընտրութիւններու ժամանակ այլեւս չէին կրնար ապաւինիլ գաղութի ամբողջական նեցուկին: Հայկական կուսակցութիւնները պէտք է հաշուի առնէին եւ ֆրանսական, եւ տեղական ոյժերուն հետ լաւ յարաբերութեանց պահպանման անհրաժեշտութիւնը, եւ նեցուկ կանգնելով մէկուն կամ միւսին, պէտք է ապահովէին գաղութին մէջ իրենց գերակայութիւնը:

Ֆրանսացիներուն հակադրուող արաբական կեցուածքը ջնջեց հայերուն հետ աշխատելու վերապահումները: Հայերը սկսան դիտուիլ իբրեւ ընտրական նեցուկ, դաշնակից: Գաղափարական համընկնութիւններէ բացի, արաբներ շահագրգռուած էին հայոց ընտրական գորաշարժի կարողութիւններով: 1938ին ՀՅԴն որդեգրեց արաբ ազգայնականներուն նեցուկ կանգնելու պաշտօնական կեցուածք: Ասոր մէջ դեր ունեցաւ նաեւ Ալեքսանտրէի Սանճաքի հարցին նկատմամբ ֆրանսական դերակատարութիւնը:

Ֆրանսացիներէն աստիճանաբար հեռանալու եւ արաբներուն մօտենալու քաղաքականութիւնը տուաւ իր պտուղները: Ազգային Ուխտին համայնքային հաւասարակշռութեան սկզբունքին մէջ հայոց ներառումը հայերը նկատեցին Լիբանան կեցութեան «պաշտօնական օրհնութիւն» ըսաւ դասախօսը: Այդուհանդերձ, Ազգային Ուխտէն մինչեւ անկախութիւն, հայերու մասնակցութիւնը Լիբանանի քաղաքական դիմագիծը կազմաւորող շարժումներուն լուսանցքային մնաց:

Պատճառներէն մէկը, ըստ Միլիորիմոյի, լիբանանեան քաղաքական թատերաբեմի դերակատարներուն եւ հայերուն միջեւ համարկումի դժուարութեան, մշակութային տարբերութեան ու լեզուական դժուարութեան մէջ կը կայանայ: Պատճառներ են նաեւ ներքին եւ արտաքին ճնշումները՝ գաղութին վրայ, կուսակցութիւններու միահեծան տիրութիւնը, որ արգելք կը հանդիսանար անհատական քաղաքական կապերու ձեւաւորումին: Որքան դժուար էր համարկումը, նոյնքան դժուար էր ինքնուրոյն հայկական միասնական ոյժի մը գոյացումը լիբանանեան քաղաքական թատերաբեմին վրան: «Հայկական գաղութային եւ ազգային նկատառումները կը գերիշխէին լիբանանեան հարցերուն վրան», դիտել տուաւ դասախօսը: Միւս կողմէ, կուսակցութիւններու միջեւ գաղափարական կամ յանուն իշխանութեան պայքարը բաւական սպառիչ էր:

Լիբանանի հանդէպ հայկական կուսակցութիւններուն դիրքորոշումը կը քիւէր հիւրընկալ երկիրներուն հանդէպ հաւատարմութեան եւ երախտագիտութեան զգացումներէ: Անոնք միաժամանակ կ'ուզէին կազմակերպել հա-

մայնքային կառույցները օգտուելով Լիբանանի ընձեռած առիթներին: «Այս է պատճառը,- ըսաւ Միլիորինո,- որ հայեր հակուած ըլլալին քաղաքական բարեփոխումներու հանդէպ աւելի մեղմ պահպանողական դիրքորոշման, ընդդէմ՝ արմատական կոչերու»: Խորհրդարանական ընտրութիւններուն իշխանամետ կամ ընդդիմադիր ոյժերուն հետ դաշնակցումը առաւելաբար կը բխէր միջ-հայկական ճակատումներու նկատառումներէն:

1958ի տազնապը քննութիւն մըն էր հայոց կողմէ Լիբանանի հանդէպ յանձնառութեան: Ազգային Ուխտէն բխող համայնքային համակեցութեան դրուածքը վտանգուած էր: 1958ի տազնապին զանազան երեսակները ներկայացնելէ ետք, Միլիորինո անդրադարձաւ հայոց դերին: Որքան ալ ներհայկական հարցերը մնային ջուրի երես, տեղական, շրջանային եւ միջազգային ճնշումները ունեցան իրենց քաղաքական ազդեցութիւնը քաղաքական կեանքէ ներս հայկական մասնակցութեան վրան. լիբանանեան կուսակցութիւններուն հետ համագործակցութիւնը մտաւ նոր փուլ: Գալով տազնապին արինահեղութեան, հայկական «մասնակցութիւնը» դուրս չելաւ ազգային շրջագիծէն:

Միլիորինո նշեց, թէ 1958ի տազնապը անկլինադարձային նշանակութիւն ունեցաւ լիբանանեան քաղաքական կեանքին մէջ հայոց մասնակցութեան առումով: Առաջին կարեւոր երեւոյթը հայկական կեանքին մէջ ոյժերու հաւասարակշռութեան խախտումն էր ի նպաստ ՀՅԴ-ի՝ ի հետեւանք զանազան զարգացումներու: Երկրորդ կարեւոր երեւոյթը ՀՅԴ-ի հակախորհրդային սուր կեցուածքին մեղմացումն էր, ու Պաղ Պատերազմի տրամաբանութենէն հեռացումը: Երրորդ նկատելի երեւոյթը, 1958ի տազնապին յաջորդող օրերուն ընթացքին լիբանանեան քաղաքական ոյժերուն հետ հայոց համարկումի խորացումն էր:

1975-1990 Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմը ողբերգութիւն մը ըլլալէ բացի, քաղաքական մեծագոյն տազնապ մըն էր: Համայնքներու խաղաղ համակեցութեան սկզբունքը դրուած էր մեծ հարցականի տակ: Հայկական համայնքը որդեգրեց «դրական չեզոքութեան» սկզբունքը: Սա կը նշանակէր որ հայութիւնը ոչ միայն կողմ չդարձաւ բախումներուն ընթացքին, այլեւ միշտ պատրաստակամ էր խնդրի լուծման հաւանական բոլոր տարբերակներուն:

Հայութեան այս կեցուածքը Լիբանանի նկատմամբ «ոչ-յանձնառութեան» ամբաստանութիւններու նոր դուռ բացաւ: Պատերազմող կողմերու հայկական զօրակցութիւնը մնաց լուսանցքային եւ դուրս չելաւ անհատական դրսեւորումներէ: Նախապատերազմեան շրջանի հայկական քաղաքականութիւնը բնորոշող միջին-պահպանողականութիւնը, համայնքային դրուածքի պահպանումը եւ մանաւանդ իշխանամետ ոյժերուն հանդէպ ցուցաբերուած ընտրական աջակցութիւնը իր իմաստը կը կորսնցնէր պետական կառույցներուն տկարացումով կամ կողմի վերածումով: Միլիորինո հաստատեց, թէ չեզոքութեան ընտրանքը ձեռով մը շարունակութիւնն էր Լիբանանին նկատմամբ կուսակցութիւններուն վերաբերումին՝ սատար կանգնիլ լիբանանեան

քաղաքական դրուածքին ու մերժել անոր վախճանը: Այս կեցուածքը ամբողջովին հակառակն էր եղած ամբաստանութիւններուն:

Հայկական կեցուածքը նաեւ արդիւնք էր ներ-հայկական քաղաքական փոփոխութիւններու: ՀՅԴ-ի հակա-խորհրդային կեցուածքը մեղմացած էր, փոխարէնը հայկական եւ հակա-թրքական հարցերը մղուած էին առաջին ճակատ, հետեւաբար ներ-լիբանանեան հարցերուն մէջ ՀՅԴ չէր կրնար զօրակցիլ Մարունիք ճակատին, ընդդէմ պաւելոստիւնցիներուն:

Եզրակացնելով, Միլիորինս ամփոփեց իր դասախօսութեան հիմնական դրոյթները, ըսելով, թէ առաջին շրջանին հայեր ֆրանսական ոյժերուն կողմէ «բռնի» կցուած էին լիբանանեան քաղաքականութեան, սակայն յետագային ընտելացան լիբանանեան քաղաքական խաղի կանոններուն եւ սկզբունքներուն: Լիբանանեան դրուածքը մեծապէս կը համապատասխանէր հայութեան ազգային շահերը հետապնդելու առաջադրանքին, հետեւաբար, համայնքը, իր կարելիութիւններուն ներածին չափով նպաստեց Լիբանանի համայնքային համակեցութեան կայուն պահպանումին: «Եթէ վերոյիշեալ մտածելակերպը տրամաբանական է, ապա հայ համայնքի Լիբանանի հանդէպ յանձնառութիւնը կասկածի ենթարկելու փորձերը ապակողմնորոշիչ են», - նշեց դասախօսը, ապա հաստատեց, թէ, - հարցը այն չէ, թէ հայերը Լիբանանի համակեցութեան դրուածքին հանդէպ ի՞նչ կեցուածք ունին, այլ այն, թէ՛ ի՞նչ է այդ դրուածքին ապագան: Թաէֆի Ուխտին տրամադրութիւնները կը համապատասխանեն լիբանանահայ համայնքին այսօրուան կարիքներուն եւ պահանջներուն»:

Ե. «Հայ-թրքական Երկխօսութիւն. Խոչընդոտներ եւ Հնարատրութիւններ»

Դասախօս՝ Դոկտ. Ժիրայր Լիպարիտեան

18 Հոկտեմբեր, 2005

Հայկազեան Համալսարանի Հայագիտական Ամբիոնի հրապարակային դասախօսական այս ձեռնարկին հիւր բանախօսն էր Ժիրայր Լիպարիտեան: Նախկին լիբանանահայ Լիպարիտեան իր բարձրագոյն ուսումը ստացած է Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու մէջ: Լոս Անճելոսի Համալսարանէն ստացած է Դոկտորական վկայականը, վկայուելով իբրեւ պատմաբան:

Բազմազան են Լիպարիտեանի գործունէութիւնները. ան եղած է համալսարանական դասախօս, ՀՅԴ կեդրոնական արխիւին վարիչը, խմբագրած է *Ասպարէզ* պաշտօնաթերթն ու *Armenian Review* հանդէսը, հիմնադիրներէն է Զօրեան Հիմնարկին: Խմբագրած եւ հեղինակած է յօդուածներ, գիտական աշխատութիւններ՝ նուիրուած Հայկական Յեղափոխութեան, արցախեան շարժումին, Հայաստանի անկախութեան: 1991-1997 ան պետական եւ դիւանագիտական պաշտօններ վարած է Հայաստանի նորանկախ հանրապետութեան մէջ: Այժմ կը զբաղի դասախօսական եւ գիտահետազոտական աշխատանքով:

Իր խօսքին սկզբնաւորութեան, դասախօսը նշեց, թէ ներկայացուելիք հարցին վերլուծումը բաւականին բարդ, բայց նաեւ անհրաժեշտ է, որովհետեւ անիկա եւ ընդհանուր քաղաքականութիւն է, եւ պատմութիւն է, նաեւ ինչ-որ տեղ «մեր ինքնութեան ինքնասահմանման հարցն է»:

Լիպարիտեան դասախօսութիւնը բաժնեց երկու մասի.-

ա- Հայ-թուրք յարաբերութիւններու պատմութիւնը քաղաքական պարունակի մէջ. մեր փորձն ու այլընտրանքները:

բ- Ներկայ վիճակը հայ-թուրք յարաբերութիւններուն. մեր տարբեր դիրքորոշումները, միշտ այն տեսանկիւնէն, թէ մեր քաղաքականութեամբ ո՞ր հարցին պատասխան կու տանք, ո՞ր խնդիրը կը լուծենք:

Ի՞նչպէս պէտք է սահմանենք հայ-թուրք յարաբերութիւնները:

Թուրքերու հետ մեր մօտ հազար տարուան պատմութեան մէջ մենք ունեցած ենք երկու բնոյթի յարաբերութիւն. պետութենէ-պետութիւն՝ որ կարճ եղած է, եւ ժողովուրդէ-պետութիւն, որ աւելի երկարատեւ եղած է:

Պատմական համառօտ ակնարկ մը նետելէ ետք հայ-թուրք յարաբերութիւններուն վրայ, Լիպարիտեան նշեց, թէ անոնց մեծամասնութիւնը զարգացած է պետութիւն-պետութեան ենթակայ կրօնական համայնք/միլիթ անհաւասար յարաբերութեան ծիրէն ներս, որուն բոլատրուած չէր վերածուիլ քաղաքական կառոյցի:

1880ականներուն նոր յատկանիշերով բնորոշուեցան այս յարաբերութիւնները. օսմանեան պարտքի դիմաց եւրոպական պարտադրանքով որդեգրուեցաւ հարկային-տնտեսական նոր քաղաքականութիւն մը, որ հիմնուած էր կանխիկ գումարի վրան: Հայ գիւղացիները իրենց հարկերը կանխիկ վճարելու համար, մտան փոխառութիւններու մէջ, որոնց անտանելի պայմաններուն հետեւանքով քանի մը տարիէն կորսնցուցին իրենց կալուածները: Միս կողմէն, արեւմտեան, մանաւանդ անգլիական ճարտարարտեստական արդիւնաբերութեան դիմաց բացուեցան օսմանեան սահմանները, որ ցնցեց հայ արհեստաւորներուն տնտեսական հիմքը. այս երկու պատճառները ճակատագրական եղան: Ասոնց հետեւանքով ժողովուրդը սկսաւ լքել պատմական հայրենիքը: Հայերու թիւի նուազումով հայութիւնը դարձաւ աւելի խոցելի, դէպի Անաթոլիա մահմետական ցեղերու ներգաղթ մը սկսաւ: Այս բոլորը հիմք հանդիսացան Յեղասպանութեան:

Ստեղծուած տագնապին համար յառաջ քաշուեցաւ բարենորոգումներու ծրագիրը, ծնան հայ կուսակցութիւնները: Հայ կուսակցութիւնները ժողովուրդ հասկացութեան տուին քաղաքական սահմանում մը, ի տարբերութիւն կրօնականին, քաղաքականացնելով բարենորոգումներու հարցը:

Նախացեղասպանութեան շրջանի կուսակցական մամուլը հայ-թուրք յարաբերութիւններու եւ բանակցութիւններու իբրեւ հիմք կը դիտէ հողային բարենորոգումներու հարցը: 1908ին՝ Երիտթուրքերու յեղափոխութեան օրերուն հայ ժողովուրդը պէտք չէ դիտել տոսկ իբրեւ հայութիւն, ան գիւղացիութիւնն էր, արհեստաւորներն էին, օսմանեան բնակիչներ՝ ենթակայ հարկերու, պետական վերիվայրումներու, եւն.:

Քաղաքական կուսակցություններու ծնունդէն ետք, մենք ժողովուրդ էինք նաեւ որպէս քաղաքական ներկայութիւն, որպէս ծախս թե՛ իրրեւ ազատական ընկերվարներ, ընդդէմ՝ պահպանողականներու: Մենք քաղաքական կարծիք ունէինք օսմանեան ապագային մասին: «*Մեր կուսակցութիւնները կը մտածէին որպէս օսմանցի քաղաքացիներ*», ըսաւ Լիպարիտեան, եւ կարելոր սեպեց ասիկա՝ հասկնալու Յեղասպանութիւնը եւ հայ-թուրք յարաբերութիւնները: Այս յարաբերութիւնները կարելի է տեսնել պետութիւն-ժողովուրդ, պետութիւն-քաղաքական ոյժ, եւ կեդրոն-սահմանային շրջաններ պարունակին մէջ:

Պետական համակարգը բարեփոխելու հայկական փորձը յաջողեցաւ, եւ տագնապ մը ծայր առաւ մեր մէջ: Պահպանողականներու իշխանութեան գլուխ գալով, իշխանութեան ձեւի պահպանումէն աւելի կարելոր դարձաւ պետութեան պահպանումը: Պահպանողականներու իշխանութիւնը կրցաւ համոզել թուրք պուրժուազին, թէ կառավարութիւնը ի գօրու է օրէնքներով պաշտպանելու իրենց տնտեսական շահերը, ուստի խորհրդարանը աւելորդ է: Իսկ հայութեան համար անիկա ամենէն անհրաժեշտն էր: Հայը օսմանեան բնակչութեան վերջին տարրն էր, որ կը հաւատար ժողովրդավարութեան: Երիտթուրքերը նաեւ այս «վտանգը» կը տեսնէին հայերուն մէջ: «*Այսպիսով, ըսաւ Լիպարիտեան, Յեղասպանութիւնը մաս կը կազմէր ոչ միայն հայ-թուրք ազգայնութիւններու բախումին, այլեւ պետական համակարգի տեսակէին հանդէպ տարբեր մօտեցումներու*»: Հետեւաբար, հայ-թուրք հակառակութիւնը բազմակողմանի էր:

Պէտք չէ մոռնալ հայութեան տարբեր շերտերը, որոնք տարբեր կը տեսնէին հայ-թուրք յարաբերութիւնները. կար կուսակցական մօտեցում՝ որ ժողովրդավարութեան պահպանումին մէջ կը տեսնէր բարեկարգումներու իրագործումը, կար պահպանողական խաւին մօտեցումը, կար պատրիարքական մօտեցումը՝ որ Երուսալի օգնութեան վրայ յոյս կը դնէր, որ ամենէն աւելի կը խոցէր թուրքը:

Դասախօսը կարծիք յայտնեց թէ վերոյիշեալ մտայղացմամբ, պատմութիւնը քիչ մը տարբեր կ'երեւի:

1918-1920 Հայաստանի Ա. Հանրապետութեան օրերուն, յարաբերութիւնները զարգացան պետութենէ-պետութիւն հիմունքով: Բանակցութիւններուն մէջ Յեղասպանութեան հարցը առաջնահերթ չէր, Հանրապետութիւնը ունէր իր խնդիրները: «*1921ի փետրուարեան դէպքերուն ի հետեւանք իշխանութեան վերատիրացած ոյժերուն համար, Թուրքիան դարձաւ կռուան՝ իրենց իշխանութիւնը պահելու համար*», նշեց Լիպարիտեան:

1920-1991, սովետական-քրքական յարաբերութիւններուն մէջ ոչ մէկ հարց բարձրացուած է սահմաններու կամ Յեղասպանութեան մասին, բացի 1945ի դէպքէն, երբ սովետները բարձրացուցին Կարս-Արտահանի հարցը, վախցնելու համար Թուրքիան, որ չմիանայ Գերմանիոյ:

Սփիւռքի մէջ, հայ-թրքական յարաբերութիւնները զարգացած են բոլորովին տարբեր ուղղութեամբ: Մինչեւ 60ականները Սփիւռքի քաղաքական

կեանքի հիմնական առանցքը եղած է Սովետական Հայաստանի ընդունելի-
ութեան հարցը: Իսկ Պաղ Պատերազմի տարիներուն, մեր ներքին բաժանում-
ներով, պատրաստ էինք կլլուելու ամերիկեան կամ սովետական քարոզչամե-
քենային կողմէ:

60ականներուն նկատելի է որոշ փոփոխութիւն, երբ տեղի կ'ունենայ
քաղաքականութեան բարեփոխում եւ ՀՅԴ-ի մօտ հողային պահանջքը աւելի
կարեւոր կը նկատուի քան անկախութիւնը եւ ժողովրդավարացումը: Այսպի-
սով կարելի կը դառնայ միջ-կուսակցական մերձեցում մը, եւ Յեղասպանութիւ-
նը իբրեւ կեդրոնական հարց, կ'արժարժուի աւելի հանդարտ մթնոլորտի մէջ:

1988ին սկսաւ արցախեան հարցը, որ աւարտեցաւ Հայաստանի անկա-
խացումով: Հայաստան ճշդեց իր քաղաքականութիւնը Թուրքիոյ նկատ-
մամբ, որ հիմնուած էր առանց նախապայմաններու դիւանագիտական յա-
րաբերութիւններու սահմանման վրան: «*Թուրքին համար, մինչ այդ, հայը
սփիւռքահայն էր, որուն համար ինք կը մնար յաւերժական թշնամի, մինչեւ
ճանաչում, հատուցում: Գումարենք ասոր նաեւ՝ ահարեկչութեան գործօնը*»-
ըսաւ Լիպարիտեան, - եւ հայերը կը դիտուէին իբրեւ ահարեկիչ, ծայրայեղ,
եւն»: Թուրքիա նախ յստակ պատկերացում չունէր Հայաստանի հետ յարա-
բերութեան ձեւին: Եղաւ ժամանակ, երբ նոյնիսկ անպաշտօն հարց դրուեցաւ
ուրանալու Յեղասպանութիւնը: Բանակցութիւններու աւարտին, երբ միջ-պե-
տական յարաբերութիւններ սկսելու համար գրեթէ ամեն ինչ պատրաստ էր,
հայեր գրաւեցին Քելբաջարը: Բանակցութիւններու նախապայման դրուեցաւ
Շուշիէն, Լաչինէն եւ Քելբաջարէն հայերու հեռացումը: Մինչ այդ, երբ յարա-
բերութիւնները լաւ մակարդակի վրայ էին, Աբխազիոյ պատերազմին հետե-
ւանքով, Վրաստանի վրայով Ռուսիայէն Հայաստան եկող երկաթուղին փակ-
ուեցաւ: Թուրքիոյ սահմանը փակ էր, Ատրպէյճանի հետ պատերազմի մէջ
էինք: Լիպարիտեան յիշեցուց, թէ՛ օրուան իշխանութիւնները կրցան համոզել
Թուրքիան, որ բանայ սահմանը եւ «Հայաստանին անհրաժեշտ օրական հազար
թոն ցորենը կրցանք բերել Թուրքիոյ միջոցով: Ղարաբաղեան պատերազմի
օրերուն, կրցանք ապահովել նաեւ թրքական զինուորական միջամտութեան մը
չիրագործումը», նշեց ան:

Ի վերջոյ, Ղարաբաղի հարցը բանակցութիւններու վերսկսման պայման
դարձաւ: 1997ին Թուրքիա պատրաստ էր բանալու սահմանը, սակայն Ատր-
պէյճան սպառնաց նախամուղերով: Ատրպէյճան կ'ուզէր փակ սահմաննե-
րով տնտեսապէս խեղդել Հայաստանը:

Նախագահ Ռուպերթ Բոչարեանի վարչակազմը հիմնական փոփոխու-
թեան չենքարկեց նախկին յարաբերութիւնները, առանց նախապայմանի յա-
րաբերութեան սկզբունքը շարունակուեցաւ, սակայն Յեղասպանութեան հար-
ցը պիտի բարձրացուէր Թուրքիոյ հետ խօսակցութիւններու ժամանակ, որ
«մենք հաշուարկով չէինք ընել», ըսաւ Լիպարիտեան: Նոր վարչակազմը կը
հաւատար, թէ Յեղասպանութեան հարցին Ղարաբաղի հարցը իբր հակամա-

խապայման դրուիլը, պիտի մղեր թուրքիան, որ հրաժարի Ղարաքաղի հար-
ցը իբրեւ նախապայման դնել: Սակայն կացութիւնը կը մնայ նոյնը:

Սփիւոքի պարագան, որ անպայմանօրէն նոյնը չէ Հայաստանի բաղ-
դատմամբ, ունի մի քանի երես: Յեղասպանութիւնը 60ականներէն ի վեր
բարձրացուած է կուսակցութիւններուն կողմէ, կը խօսուի հատուցումի մասին,
որ պիտի յաջորդէ ճանաչումին, եւ կ'արգելակէ Յեղասպանութեան ճանաչ-
ման կարելիութիւնը: Սփիւոք-Թուրքիա յարաբերութիւնը նախկին պետու-
թիւն-ժողովուրդ յարաբերութենէն տարբեր է, որովհետեւ այլեւս ժողովուրդը
այն չէ, որ պետութեան սահմաններէն ներս կ'ապրի:

Այս ընթացքին, նաեւ թուրքիոյ մէջ տեղի ունեցան փոփոխութիւններ:
Քեմալական սկզբունքներն էին՝ թրքական տիրապետութիւն, կեդրոնացեալ
պետութիւն, (որուն հիմնական կռուանք բանակն էր), սահմանափակ ժողովր-
դավարութիւն (որ ունի անվտանգութեան խիստ սահմանում մը), վերէն թե-
լադրուող քաղաքականութիւն, մասնաւոր կենսական հարցերու շուրջ, եւն.:
*«Թուրքիոյ մասնատման վախը, թէեւ ոչ իրական,- ըսաւ Լիպարիտեան,- դեռ
գոյութիւն ունի մտածողութեան մէջ, եւ ասիկա կ'արդարացնէ ռազմական
մտածելակերպը, ռազմական ոյժերու տիրապետումը քաղաքականին վրայ,
եւն.»*

Ըստ դասախօսին, այս համակարգը 15 տարի է սկսած է փոլ գալ: Վե-
րէն թելադրուող ուղղափառութիւնը ընդունելի չէ այսօր: Անվտանգութեան ա-
պահովման վրայ հիմնուած ռազմականացած քաղաքական համակարգի մը
արդարացումը սկսած է կասկածով ընդունուիլ:

*«2000ին սկսան Հայ եւ Թուրք կարգ մը գիտնականներու միջեւ խօսակցու-
թիւններ, տեսնելու համար թէ կրնա՞նք երկխօսութիւն սկսիլ, թէ՞ ոչ: 12 հոգի-
ով սկսած այս շարժումին, տարբեր համալսարաններու մէջ կազմակերպուած
ժողովներուն ու սեմինարներուն, արդէն մասնակցած է մօտաւորապէս 200-250
գիտնական: Թուրքեր հասկցան, թէ իրենց իսկական պատմութիւնը գիտնալը
պայման է Թուրքիոյ մէջ ժողովրդավարութեան հաստատման համար: Յառա-
ջացան խումբ մը գիտնականներ, պատմաբաններ, որոնք սկսան վերանայիլ
իրենց պատմութեան, ու շատեր գործածելով Յեղասպանութիւն բառը, կ'ար-
տայայտուին իրենց անցեալին մասին:*

*Յեղասպանութեան ճանաչման տեսակէտէ կատարուած քայլերը մեծ են:
Ներսէն կատարուող ճնշումը աւելի ազդու է, որովհետեւ եւրոպական ճնշում-
ներն ու պարտադրանքները իրենց կը յիշեցնեն կայսերապաշտական
ճնշումները»:*

Դասախօսը հաւանական համարեց Յեղասպանութեան ճանաչման հոլո-
փոյթին շարունակումը Թուրքիոյ մէջ, իսկ Հայաստանի հետ յարաբերութիւն-
ները *«կրնան դեռ դժուարութիւններու հանգիպիլ, որովհետեւ Ղարաքաղի
հարցը կայ եւ առանց անոր, Թուրքիան դժուար թէ փոխէ իր քաղաքականու-
թիւնը»*, նշեց Լիպարիտեան:

